

صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف از نظریه تا عمل

دکتر مصطفی کاظمی نجف‌آبادی

بهار ۱۴۰۱

کاظمی نجف‌آبادی، مصطفی، ۱۳۵۹ -
 صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف: از نظریه تا عمل / مصطفی کاظمی نجف‌آبادی. - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛
 پژوهشگاه وقف و امور خیریه، ۱۴۰۱.
 یازده، ۲۱۹ ص: جدول، نمودار - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه؛ ۶۲۴؛ اقتصاد؛ ۴۴).
 ISBN: 978-600-298-415-9
 بها: ۶۴۵۰۰ ریال
 فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
 کتابنامه. ص. [۲۰۳ - ۲۱۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
 نمایه.
 ۱. وقف -- ایران. ۲. Waqf -- Iran. ۳. وقف. ۴. Waqf. ۵. وقف -- مطالعات تطبیقی. ۶. Waqf -- Comparative studies.
 الف. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. ب. سازمان اوقاف و امور خیریه. پژوهشگاه وقف و امور خیریه. ج. عنوان.
 ۳۴۶/۵۵۰۶۴
 KMH۵۲۶
 شماره کتابشناسی ملی
 ۸۷۸۵۸۸۳

صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف؛ از نظریه تا عمل

مؤلف: دکتر مصطفی کاظمی نجف‌آبادی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ناشران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و پژوهشگاه وقف و امور خیریه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: بهار ۱۴۰۱

تعداد: ۵۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم-سبحان

قیمت: ۶۴۵۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و پژوهشگاه وقف و امور خیریه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات

۳۷۱۸۵-۳۱۵۱، ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰، ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوی اُسکو، پلاک ۴، تلفن: ۶۶۴۰۲۶۰۰

info@rihu.ac.ir

www.rihu.ac.ir

فروشگاه اینترنتی: <http://rihu.ac.ir/fa/book>

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

پژوهشگاه وقف و امور خیریه: قم، خیابان شهداء (صفائی)، کوچه ۳۹، پلاک ۱۲، تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۳۷۳۶۸

info@waqfi.ir

<http://waqfi.ir>

سخن ناشران

با در نظر گرفتن پیشینه و کارکرد خوب صندوق‌های وقفی در کشورهای غربی و مشابهت اهداف آنها با اهداف اسلامی، برخی کشورهای اسلامی مانند لبنان، ترکیه و اردن و به‌تازگی کویت، سودان و الجزایر گسترش کمی و کیفی وقف را در دستور خود قرار داده و کوشیده‌اند با وضع قوانینی راه‌های جدید بهره‌برداری از موقوفات را ارائه نمایند. در ایران سرمایه‌گذاری وقف هنوز به همان شیوه سنتی است؛ درحالی‌که اقتضائات عصر کنونی به شیوه‌های جدید سرمایه‌گذاری نیاز دارد. بنابراین، اگر بتوان بسترهای فقهی و قانونی ورود وقف به بازارهای مالی را با طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک فراهم نمود، اداره موقوفات از شکل سنتی خارج شده و زمینه مناسب برای وقفی پویا پدید می‌آید که از رهنمودها و خواسته‌های جدی مقام معظم رهبری نیز می‌باشد. برای رفع این نیاز، مراکز پژوهشی با توجه به محدودیت‌های موجود، می‌توانند با یاری و همکاری یکدیگر، آثار مشترکی تدوین و ارائه کنند تا افزون بر ارتقای کمی و کیفی پژوهش‌ها، از تکرار و موازی‌کاری جلوگیری شود. ازاین‌رو، «پژوهشگاه حوزه و دانشگاه» و «پژوهشکده وقف و امور خیریه» برای نیل به هدف یادشده، نخستین کار مشترک خود را با عنوان «صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف، از نظریه تا عمل» به جامعه علمی تقدیم می‌کنند. این کتاب افزون بر اینکه می‌تواند راهنمایی جهت عملکرد بهتر نهادهای مرتبط با وقف باشد می‌تواند به‌عنوان منبع درسی و کمک درسی برای دانشجویان رشته‌های مرتبط با وقف و امور خیریه قرار گیرد. امید است که مورد عنایت استادان و صاحب‌نظران قرار گیرد و با پیشنهادهای اصلاحی و راهگشای خود ما را در جهت ارتقای کیفی کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه دانشگاهی جمهوری اسلامی ایران یاری دهند.

در پایان لازم می‌دانیم از مؤلف گرامی اثر، آقای دکتر مصطفی کاظمی نجف‌آبادی و نیز ارزیابان محترم اثر دکتر حسین قشقایی و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر مجید حبیبیان نقیبه سپاسگزاری کنیم.

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

پژوهشکده وقف و امور خیریه

فهرست مطالب

فهرست اجمالی

فصل اول: کلیات و مفاهیم	۱
فصل دوم: صندوق سرمایه‌گذاری مشترک	۲۳
فصل سوم: صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف	۴۷
فصل چهارم: بررسی تجارب کشورهای منتخب در به‌کارگیری صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقفی	۶۵
فصل پنجم: چالش‌های فقهی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون‌رفت از آنها	۹۵
فصل ششم: چالش‌های مدیریتی در صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون‌رفت از آنها	۱۲۱
فصل هفتم: طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در ایران	۱۳۹
فصل هشتم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری	۱۵۳
پیوست‌ها	۱۶۷
فهرست منابع	۲۰۳
نمایه‌ها	۲۱۷

فهرست تفصیلی

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱.....	مقدمه
۳.....	اهمیت موضوع تحقیق
۴.....	بیان مسئله تحقیق
۷.....	پیشینه تحقیق
۷.....	۱. پژوهش‌های مربوط به صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۸.....	۲. مطالعات مربوط به بررسی فقهی وقف سهام و پول
۹.....	۳. مطالعات مربوط به صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقفی یا خیرخواهانه
۱۱.....	نواوری تحقیق
۱۲.....	مفاهیم اساسی تحقیق
۱۲.....	وقف
۱۴.....	پول
۱۵.....	سهام
۱۶.....	وقف پول
۱۶.....	وقف سهام
۱۷.....	صندوق سرمایه‌گذاری مشترک
۱۷.....	صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۹.....	مقایسه چند واژه مشابه
۲۱.....	فصل‌بندی تحقیق

فصل دوم: صندوق سرمایه‌گذاری مشترک

۲۳.....	مقدمه
۲۵.....	اهداف صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۲۶.....	تاریخچه صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۳۰.....	انواع صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک

۳۳.....	مزایا و معایب صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۳۵.....	شکل سازمانی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۳۶.....	هزینه‌ها در صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۳۷.....	۱. هزینه‌های دلالی افتتاحی
۳۷.....	۲. هزینه‌های دلالی اختتامی
۳۷.....	۳. صندوق بدون هزینه دلالی
۴۰.....	مخاطره در صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۴۰.....	صندوق سرمایه‌گذاری مشترک در ایران
۴۲.....	عوامل مؤثر بر بازدهی بر صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک در اقتصاد ایران
۴۴.....	خلاصه فصل

فصل سوم: صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف

۴۷.....	مقدمه
۴۸.....	جایگاه صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۵۰.....	اهداف و ضرورت‌های ایجاد صندوق‌های وقفی
۵۰.....	وجه اهمیت صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقفی
۵۱.....	قدرت غلبه بر مشکلات موجود در وقف املاک و مستغلات
۵۱.....	اندک بودن واقفان به دلیل گرانی املاک و مستغلات
۵۲.....	نیاز به ساخت‌وساز و حفاظت در وقف املاک و مستغلات
۵۲.....	محدود بودن روش‌های سرمایه‌گذاری در وقف املاک و مستغلات
۵۳.....	سخت بودن سرمایه‌گذاری وقف املاک و مستغلات
۵۳.....	چالش فقه در تبدیل و فروش موقوفه در صورت ازکارافتادن و یا کاهش منافع
۵۵.....	ایفای نقش در توسعه اجتماعی کشور
۵۵.....	تقویت مشارکت اجتماعی
۵۶.....	انواع طبقه‌بندی صندوق‌های وقف
۵۶.....	طبقه‌بندی صندوق‌های وقفی براساس مالکیت
۵۷.....	طبقه‌بندی صندوق‌های وقفی براساس طول عمر آنها
۵۷.....	طبقه‌بندی صندوق‌های وقفی براساس اهداف آنها
۵۸.....	طبقه‌بندی صندوق‌های وقفی براساس قدرت و اختیار تصمیم‌گیری مدیران آنها
۵۸.....	طبقه‌بندی صندوق‌های وقفی براساس تمایل واقف
۵۹.....	چالش‌های صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۵۹.....	چالش‌های فقهی
۶۰.....	چالش‌های مدیریتی
۶۰.....	چالش‌های عمومی نهاد وقف
۶۴.....	خلاصه فصل

فصل چهارم: بررسی تجارب کشورهای منتخب در به کارگیری صندوق های سرمایه گذاری مشترک وقفی

۶۵.....	مقدمه
۶۶.....	تجارب کشورهای منتخب غیراسلامی
۶۶.....	آمریکا
۷۲.....	کانادا
۷۲.....	انگلستان
۷۴.....	استرالیا
۷۵.....	ترکیه
۷۵.....	تجارب کشورهای منتخب اسلامی
۷۸.....	عربستان سعودی
۸۲.....	مالزی
۸۳.....	کویت
۸۵.....	لبنان
۸۷.....	بحرین
۸۸.....	عمان
۹۰.....	شارجه
۹۱.....	خلاصه فصل

فصل پنجم: چالش های فقهی صندوق های سرمایه گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون رفت از آنها

۹۵.....	مقدمه
۹۶.....	چالش فقهی وقف پول
۹۷.....	نظریه صحت وقف پول
۹۷.....	اطلاعات و عمومات
۹۸.....	صحت وقف پول، مبتنی بر صحت وقف مالیت
۹۸.....	ارتکاز عرفی
۹۹.....	نظریه عدم صحت وقف پول
۹۹.....	سازگاری این نظریه با ظاهر روایات و ادله
۹۹.....	اجماع
۱۰۰.....	مطابقت با اصل
۱۰۰.....	منافات با ماهیت وقف
۱۰۱.....	عین نبودن پول
۱۰۱.....	مخاطرات پول
۱۰۱.....	تباین بین غرض وضع پول و غرض وقف

۱۰۲.....	فتاواى فقهای معاصر
۱۰۴.....	خلاصه آراء علمای شیعه پیرامون وقف پول.....
۱۰۵.....	نظر محقق.....
۱۰۷.....	چالش فقهی وقف سهام.....
۱۰۸.....	تعریف لغوی سهم.....
۱۰۸.....	تعریف اصطلاحی سهم.....
۱۰۹.....	ماهیت حقوقی سهم.....
۱۱۰.....	ماهیت فقهی سهم.....
۱۱۱.....	دلایل عدم صحت وقف سهام
۱۱۱.....	عدم مالیت سهام
۱۱۲.....	عدم عین خارجی بودن سهام.....
۱۱۳.....	عدم قابلیت قبض و اقباض سهام
۱۱۴.....	عدم ماندگاری سهام و محتمل الوقوع بودن منافع سهم.....
۱۱۵.....	عدم بقای سهام در مقام انتفاع.....
۱۱۶.....	معلوم نبودن سهام.....
۱۱۶.....	عدم امکان انتقال سهام.....
۱۱۷.....	تطبیق سازی شرایط مال موقوفه با سهام وقفی
۱۱۸.....	استناد به عمومات باب وقف و اطلاعات باب صدقه جاریه
۱۲۰.....	خلاصه فصل.....

فصل ششم: چالش های مدیریتی در صندوق سرمایه گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون رفت از آنها

۱۲۱.....	مقدمه
۱۲۲.....	ناکارآمدی مدیریت موقوفات
۱۲۳.....	ناکارآمدی مدیریت صندوق های وقفی.....
۱۲۴.....	حاکمیت شرکتی
۱۲۶.....	حاکمیت شرکتی در صندوق های سرمایه گذاری مشترک وقف.....
۱۲۷.....	راه حل های حاکمیت شرکتی برای چالش های مدیریتی صندوق های وقف
۱۲۷.....	شفافیت
۱۲۸.....	نظارت
۱۳۰.....	مدیریت انگیزه ها
۱۳۳.....	مشوق های تلویحی
۱۳۳.....	حذف از بازار
۱۳۶.....	خلاصه فصل.....

فصل هفتم: طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در ایران

۱۳۹	مقدمه
۱۳۹	نخستین شیوه وقف جمعی: اوراق وقف
۱۴۱	دومین شیوه وقف جمعی: صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۴۱	ارکان اصلی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۴۳	مجمع
۱۴۴	مدیر صندوق
۱۴۶	متولی صندوق
۱۴۷	متعهد پذیرهنویس
۱۴۷	حسابرس صندوق
۱۴۸	مدیر صندوق و امور مالی و معاملاتی صندوق
۱۴۸	هیئت نظارت مالی
۱۴۹	هیئت نظارت شرعی
۱۴۹	مراحل و نحوه وقف واحد سرمایه‌گذاری، گواهی‌ها و نحوه محاسبه خالص ارزش دارایی‌های صندوق
۱۵۰	گواهی‌ها و واحدهای سرمایه‌گذاری وقف
۱۵۰	موارد سرمایه‌گذاری صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۵۰	نحوه محاسبه خالص ارزش دارایی‌های صندوق وقف
۱۵۱	نحوه محاسبه عایدی و سود تقسیمی صندوق در پایان سال مالی
۱۵۲	خلاصه فصل

فصل هشتم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱۵۳	بحث
۱۵۳	معرفی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک
۱۵۵	صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۵۶	تجارب کشورهای منتخب در به‌کارگیری صندوق‌های وقف
۱۵۹	چالش‌های فقهی صندوق‌های مشترک سرمایه‌گذاری
۱۶۰	چالش‌های مدیریتی در صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف
۱۶۱	طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک
۱۶۲	نتیجه‌گیری
۱۶۳	پیشنهادهای
۱۶۵	یافته‌های پژوهش
۱۶۷	پیوست‌ها
۱۶۷	پیوست ۱. تشریح انواع صندوق‌های سرمایه‌گذاری
۱۶۷	صندوق‌های سرمایه‌گذاری بر مبنای اختصاصی
۱۶۸	صندوق‌های با هدف دوگانه

۱۶۹.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری از منظر راهبردهای مدیریت
۱۶۹.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری از منظر اهداف سرمایه‌گذاری
۱۷۰.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری بازار پول
۱۷۱.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری از منظر هزینه‌بر بودن
۱۷۱.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری از منظر نوع سرمایه
۱۷۳.....	صندوق‌های سرمایه‌گذاری از دیدگاه استراتژی سرمایه‌گذاری
۱۷۴.....	صندوق‌های بین‌المللی
۱۷۴.....	صندوق‌های اصلی
۱۷۶.....	صندوق‌های پوشش‌دهنده ریسک
۱۷۸.....	صندوق‌های شاخصی
۱۸۰.....	پیوست ۲. عوامل تأثیرگذار بر صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک در اقتصاد ایران
۱۸۰.....	مقدمه
۱۸۱.....	مبانی نظری و پیشینه
۱۸۶.....	معرفی مدل و متغیرها
۱۸۷.....	متغیرهای موجود در مدل
۱۸۷.....	نمونه و دوره زمانی
۱۸۹.....	روش‌شناسی
۱۹۰.....	تخمین مدل و تجزیه و تحلیل
۱۹۴.....	آزمون فرضیه اول
۱۹۴.....	آزمون فرضیه دوم
۱۹۴.....	آزمون فرضیه سوم
۱۹۵.....	آزمون فرضیه چهارم
۱۹۵.....	آزمون فرضیه پنجم
۱۹۵.....	آزمون فرضیه ششم
۱۹۶.....	خلاصه فصل
۱۹۷.....	پیوست ۳. اساسنامه عمومی صندوق‌های وقفی کویت
۲۰۳.....	فهرست منابع
۲۱۶.....	پایگاه‌های اینترنتی

نمایه‌ها

۲۱۷.....	آیات
۲۱۸.....	اصطلاحات

فصل اول

کلیات و مفاهیم

مقدمه

شواهد تاریخی نشان می‌دهد که وقف نقش محوری در توسعه ابعاد مختلف آموزشی، اجتماعی و اقتصادی دارد و باید به آن به‌عنوان یک ضرورت نگریست و در برنامه‌های توسعه عمومی دولت آن را نهادینه کرد. وقف می‌تواند بار مالی بودجه دولتی را در زمینه توسعه کاهش دهد و با کمک به دولت در اقدامات و برنامه‌های دولتی، فرصت‌های مغتنمی را برای آن فراهم نماید. افزون‌براین، می‌تواند در حمایت از برخی برنامه‌های مؤسسات حکومتی نقشی حیاتی ایفا نماید.

اگرچه وقف به‌تنهایی نمی‌تواند همه ابعاد گوناگون اقتصاد یک ملت را دربرگیرد، ولی می‌تواند به‌عنوان یک سرمایه عظیم مالی در این راستا نقش‌آفرینی کند؛ بنابراین می‌توان سرمایه‌های عظیم اوقاف را نیز همانند دیگر سرمایه‌ها با رعایت همه جوانب شرعی و قانونی در فرایند فعالیت‌های تولیدی و خدماتی قرار داد و آنها را از رکود و ایستایی به تحرک و پویایی هدایت نمود تا به رشد توسعه اقتصادی کشور بینجامد و هم‌روزبه‌روز سرمایه اوقاف افزوده شود.

امروزه، بیشتر مردم توانایی وقف زمین، ساختمان و... را ندارند؛ ازاین‌رو، باید برای گسترش نهاد وقف در جامعه اسلامی، همگام با تغییر اوضاع، شرایط و مقتضیات زمان و مکان، چگونگی ورود وقف به عرصه‌های جدید مالی تحلیل و بررسی شود. این تحقیق به‌منظور تجدید حیات سازمان اوقاف، به دنبال کشف روش‌ها و نوآوری‌های جدید مالی است تا بتواند جایگزین روش‌های سنتی وقف شود.

ایجاد نهادهای وقف نقدی همچون صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف، یکی از راهکارهایی است تا همه مردم صرف‌نظر از هر مقدار توانایی مالی بتوانند در این امر مهم مشارکت نمایند. برای رسیدن به این هدف سترگ و به‌منظور طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف، کتاب حاضر در قالب هشت فصل تنظیم شده است:

فصل اول با عنوان کلیات و مفاهیم مشتمل بر مباحثی همچون اهمیت تحقیق، موضوع تحقیق، بیان مسئله، سؤالات فرعی، فرضیه، اهداف، روش، پیشینه، نوآوری و مفاهیم اساسی (همچون وقف، پول، سهام، وقف پول، وقف سهام، صندوق سرمایه‌گذاری مشترک، صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف) است.

با توجه به اینکه صندوق سرمایه‌گذاری وقف شباهت‌های فراوانی در عملکرد با صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک دارد، در فصل دوم به معرفی این صندوق‌ها و بررسی عوامل مؤثر بر آنها پرداخته شده است؛ بنابراین فصل دوم با عنوان «صندوق سرمایه‌گذاری مشترک» می‌کوشد تا با ارائه مباحثی همچون اهداف صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک، تاریخچه، انواع، مزایا و معایب، شکل سازمانی، هزینه‌ها، مخاطره در صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک و صندوق سرمایه‌گذاری مشترک در ایران و عوامل تأثیرگذار بر آنها در اقتصاد ایران، تبیین جامعی از این صندوق‌ها ارائه نماید.

فصل سوم با عنوان «صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف» با هدف معرفی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف، به مباحثی همچون جایگاه صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف، اهداف و ضرورت‌های ایجاد صندوق‌های وقفی، وجوه اهمیت صندوق‌های وقفی، انواع طبقه‌بندی صندوق‌های وقف، چالش‌های صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف پرداخته است.

در فصل چهارم با عنوان «بررسی تجارب کشورهای منتخب در به‌کارگیری صندوق‌های مشترک سرمایه‌گذاری وقفی» تلاش می‌شود تا تجارب کشورهای منتخب غیراسلامی همچون آمریکا، کانادا، انگلستان، استرالیا، ترکیه و کشورهای منتخب اسلامی همچون عربستان سعودی، مالزی، کویت، لبنان، بحرین، عمان و شارجه بررسی شود.

با عنایت به اینکه عمده چالش‌های صندوق سرمایه‌گذاری مشترک فقهی یا مدیریتی است؛ از این‌رو فصل پنجم به چالش‌های فقهی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف و فصل ششم به چالش‌های مدیریتی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف پرداخته است. فصل پنجم با عنوان «چالش‌های فقهی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون‌رفت از آنها»

مشمول است بر مباحثی همچون چالش فقهی وقف پول و چالش فقهی وقف سهام. در این فصل تلاش شده تا دلایل موافقان و مخالفان وقف پول و سهام آورده شده و نظریه صحت وقف پول و سهام تقویت شود.

فصل ششم با عنوان «چالش‌های مدیریتی در صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف و راهکارهای برون‌رفت از آنها» دربردارنده مباحثی همچون عدم استقلال مدیریت در سازمان اوقاف، ناکارآمدی مدیریت موقوفات، ناکارآمدی مدیریت صندوق‌های وقفی است و تلاش شده تا برای برون‌رفت از چالش‌های موجود از مباحث حاکمیت شرکتی استفاده شود؛ بنابراین راه‌حل‌های حاکمیت شرکتی برای برون‌رفت از چالش‌های مدیریتی صندوق‌های وقف همچون شفافیت، نظارت، مدیریت انگیزه‌ها و حذف از بازار بررسی شده است.

فصل هفتم این کتاب با عنوان «طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در ایران» کوشیده تا تصویر روشنی از این صندوق در ایران ارائه نماید. برای رسیدن به این هدف مهم به‌اجمال دو شیوه وقف جمعی (اوراق وقف و صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف) تشریح و پس از بیان ریسک‌های موجود در شیوه اول، بر طراحی شیوه دوم متمرکز شده است. در این طرح ابتدا ارکان اصلی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف مشتمل بر مجمع، مدیر صندوق، متولی صندوق، متعهد پذیرهنویس، حسابرس صندوق، مدیر صندوق و امور مالی و معاملاتی صندوق، هیات نظارت مالی، هیات نظارت شرعی به‌خوبی تشریح و شرح وظایف هریک تبیین شده است و سپس مراحل و نحوه وقف واحد سرمایه‌گذاری، گواهی‌ها و نحوه محاسبه خالص ارزش دارایی‌های صندوق، گواهی‌ها و واحدهای سرمایه‌گذاری وقف، موارد سرمایه‌گذاری صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف، نحوه محاسبه خالص ارزش دارایی‌های صندوق وقف، نحوه محاسبه عایدی و سود تقسیمی صندوق در پایان سال مالی تبیین شده است و در پایان نمای کلی صندوق وقف در اقتصاد ایران ترسیم شده است. فصل هشتم نیز به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری اختصاص داده شده است.

اهمیت موضوع تحقیق

با در نظر گرفتن پیشینه و کارکرد خوب صندوق‌های وقفی در کشورهای غربی و مشابهت اهداف آنها با اهداف اسلامی، برخی کشورهای اسلامی، مانند لبنان، ترکیه و اردن و به‌تازگی کویت، سودان و الجزایر گسترش کمی و کیفی وقف را در دستور خود قرار داده و کوشیده‌اند با

وضع قوانینی، راه‌های جدید بهره‌برداری از موقوفات را ارائه نمایند. در ایران، سرمایه‌گذاری وقف هنوز به همان شیوه سنتی است؛ درحالی‌که اقتضائات عصر کنونی، به شیوه‌های جدید سرمایه‌گذاری نیاز دارد. بنابراین، اگر بتوان بسترهای فقهی و قانونی ورود وقف به بازارهای مالی را با طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک فراهم نمود، اداره موقوفات از شکل سنتی خارج می‌شود و زمینه مناسب برای وقفی پویا پدید می‌آید که از رهنمودهای مقام معظم رهبری نیز می‌باشد.

با توجه به درآمد کم موقوفات در ایران که ناشی از نحوه بهره‌برداری از موقوفه‌هاست، طراحی و ارائه روش‌های جدید سرمایه‌گذاری در موقوفه‌ها را امری ضروری می‌نماید. مزیت‌های ایجاد صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف به‌اجمال عبارت‌اند از:

- تقویت مشارکت اجتماعی؛
- مشارکت این شیوه در راه‌اندازی پروژه‌های اجتماعی، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های اصلی وقف در راستای کاستن حجم دولت؛
- امکان تأمین بودجه برخی طرح‌های بنیادین با نظام سرمایه‌گذاری در این صندوق‌ها؛
- امکان تبدیل وقف‌های خرد و جزئی به وقف‌های کلان و قابل سرمایه‌گذاری؛
- قدرت غلبه بر مشکلات موجود در وقف املاک و مستغلات؛
- کمک به حل آثار جنبی خصوصی‌سازی و ایجاد اشتغال؛
- کارآمدتر بودن این روش نسبت به روش‌های سنتی؛
- بهره‌وری فزون‌تر این روش نسبت به روش‌های سنتی؛
- امکان‌پذیری این شیوه برای همگان؛
- متنوع‌تر بودن این روش در شیوه‌های سرمایه‌گذاری نسبت به روش‌های سنتی.

بیان مسئله تحقیق

بی‌گمان وجوه سرگردان و بی‌استفاده در اقتصاد ایران فراوان است؛ وجوهی که با مدیریت و تدبیر می‌تواند منشأ بسیاری از کارهای بزرگ اقتصادی در جامعه باشد. کشورهای غربی برای به‌کارگیری وجوه خرد در اقتصاد از سازوکار صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک بهره‌برده‌اند و این شیوه سرمایه‌گذاری در ایران نیز با استقبال مردمی روبه‌رو شده است.

صندوق سرمایه‌گذاری مشترک^۱ نهاد مالی تخصصی است که با وجوه سرمایه‌گذاران، در سبد متنوعی از اوراق بهادار سرمایه‌گذاری کرده و در مقابل، واحدهای سرمایه‌گذاری خود را به آنان واگذار می‌نماید (مجلس شورای اسلامی، قانون بازار بورس، ۱۳۸۴، ص ۴). هر واحد سرمایه‌گذاری صندوق، نماینده نسبتی از پرتفوی اوراق بهاداری است که صندوق، به نمایندگی از سرمایه‌گذاران خریداری و اداره می‌کند. با ایجاد صندوق‌های مشترک به دلیل وجود مدیریت متخصص و استراتژی‌های سرمایه‌گذاری از پیش تعیین شده، سرمایه‌گذاران توانسته‌اند با پرداخت هزینه مدیریت صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک با توجه به تمایل و توان ریسک‌پذیری خود، انگیزه ورود به جرگه سرمایه‌گذاران و فعالان بازار سرمایه را پیدا کنند. در تئوری، سرمایه‌گذاری در صندوق‌های مشترک بسیار مطلوب و مورد توصیه خبرگان است.

این تحقیق درصدد است تا با بهره‌برداری از الگوی این صندوق‌ها، صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف را براساس قوانین کشور ایران به‌نوعی طراحی نماید که بتوان به‌واسطه آن وجوه وقفی را مدیریت و در کسب‌وکارهای سودده، از طریق بازار سرمایه سرمایه‌گذاری نمود و منافع حاصل را در مسیر پیشبرد اهداف واقفان هزینه کرد.

در این سازوکار، سرمایه‌گذاران به انگیزه خیرخواهی و برای کسب رضایت الهی، سهام این صندوق را می‌خرند یا وجوه وقفی خود را در آن می‌گذارند. درآمد حاصل از عملکرد این صندوق‌ها به اهداف نهاد وقف اختصاص پیدا می‌کند. بنابراین، طراحی چنین صندوقی با سازوکاری مناسب به‌نحوی که باعث تشویق خیرین و اعتماد آنها به وقف در بازار سرمایه شود می‌تواند به گسترش و تعمیق فرهنگ وقف در جامعه بینجامد. با توجه به ضرورت تشکیل و بهره‌برداری از این نهاد و تجربه‌های گوناگون جهان غرب در زمینه صندوق‌های وقفی، در عمل باید این نهاد مطابق با ساختارهای اقتصادی و دینی کشور بومی شود. به‌طور طبیعی هدایت این حجم عظیم از منابع را کد به سمت وقف و امور خیریه عاملی مهم، جهت رشد و بالندگی در پیشرفت اقتصادی ایران خواهد بود. تأسیس صندوق‌های وقفی از جهت تحقق بخشیدن به اهداف زیر اهمیت دارد:

- جمع‌آوری ثروت و کمک بهینه به افراد محروم؛
- تشویق برای به‌کارگیری ابزارهای مالی اسلامی؛
- فراهم کردن تسهیلات برای فعالیت‌های مذهبی؛
- افزایش سطح سلامت افراد محروم؛
- گسترش برنامه‌های آموزشی؛
- تقویت ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی؛
- افزایش سطح رفاه افراد نیازمند؛
- اطمینان از توزیع مجدد، کارآمد و بهینه وجوه وقفی؛

با توجه به اهمیت موضوع، چگونگی طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف مبتنی بر فقه شیعه موضوع این کتاب است. پیش از پرداختن به این موضوع باید به این پرسش‌ها پاسخ گفت: صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک چه سازوکاری دارند؟ تجربه کشورهای منتخب در زمینه صندوق‌های وقفی چیست؟ صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف با چه چالش‌هایی مواجه‌اند و راهکارهای برون‌رفت از آنها چیست؟ صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف با چه چالش‌های فقهی روبه‌رو هستند و راهکارهای برون‌رفت از آنها چیست؟ صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف با چه چالش‌های مدیریتی مواجه‌اند و راهکارهای برون‌رفت از آنها چیست؟ سازوکار طراحی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در اقتصاد ایران بر مبنای فقه اسلامی چگونه است؟

طراحی مدل بومی صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در اقتصاد ایران در راستای ارتقاء فرهنگ نهاد وقف هدفی است که در این کتاب با پاسخ به پرسش‌های پیش‌گفته دنبال می‌شود. چون این کتاب درصدد طراحی یک نهاد مالی در بازار سرمایه است، در قلمرو پژوهش‌های بنیادی به شمار می‌آید؛ هرچند نتایج آن جنبه کاربردی نیز دارد. رویکرد این تحقیق اکتشافی^۱ و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها کتابخانه‌ای و میدانی است.

۱. هدف اصلی در تحقیق اکتشافی، شناخت وضعیتی است که درباره آن آگاهی‌های لازم وجود ندارد؛ به دیگر سخن، در این نوع تحقیق، پژوهشگر به دنبال دستیابی به اطلاعاتی است که با کمک آنها می‌تواند موضوع تحقیق را به‌خوبی بشناسد. بنابراین، با این تعریف هر تحقیقی نیازمند انجام یک سری مطالعات اکتشافی است؛ یعنی تحقیق اکتشافی، زمینه‌ساز انجام تحقیقات مهم‌تر و گسترده‌تر است.

پیشینه تحقیق

به طور کلی پیشینه این طرح در سه حوزه صندوق های سرمایه گذاری مشترک، بررسی فقهی وقف سهام و پول و صندوق های سرمایه گذاری مشترک وقفی یا خیرخواهانه قابل بررسی است.

۱. پژوهش های مربوط به صندوق های سرمایه گذاری مشترک

موسوی و همکاران (۱۳۸۸) بر این باورند که این صندوق ها می توانند ابزار مالی مناسبی برای تشویق پس اندازکنندگان و تجهیز بیشتر منابع باشند؛ خداحمی و همکاران (۱۳۹۰) با نگاهی به ارزیابی عملکرد پرتفوی، نخست، معیارها و مدل های ارزیابی عملکرد صندوق ها را مرور می کنند و سپس ارزیابی عملکرد صندوق ها در شرایط متفاوت بازار و چشم انداز سرمایه گذاری در صندوق های سرمایه گذاری را بحث کرده و همچنین به ارزیابی عملکرد صندوق های با درآمد ثابت و صندوق های پوشش دهنده ریسک پرداخته و شواهدی از تجربه های پژوهشگران در زمینه ارزیابی عملکرد صندوق ها و انواع راهبردهای سرمایه گذاری در صندوق های سرمایه گذاری را مطرح کرده و در پایان مروری بر مدل های قیمت گذاری دارایی های سرمایه ای نموده اند.

جالبی (۱۳۸۷) بر این باور است که صندوق های سرمایه گذاری مشترک واسطه های مالی هستند و منابع مالی اشخاص و شرکت ها را جمع کرده و در سبد متنوعی از اوراق بهادار سرمایه گذاری می کنند. افرادی که سهام صندوق های سرمایه گذاری مشترک را می خرند همان مالکان یا سهامداران هستند. مبلغ حاصل از سرمایه گذاری این افراد امکان خرید اوراق بهاداری از قبیل سهام یا اوراق قرضه را برای صندوق ها فراهم می آورد. یک صندوق سرمایه گذاری مشترک به دو طریق کلی می تواند از این اوراق پول به دست آورد: دریافت سود تقسیمی یا بهره حاصل از اوراق یا از طریق افزایش ارزش خود اوراق. در ضمن احتمال از دست دادن پول یا اعتبار صندوق نیز وجود دارد.

راغفر (۱۳۸۵) معتقد است سرمایه گذاران دارای هدف سرمایه گذاری مشابه می باشند و می توانند وجوه خود را در یک صندوق قرار دهند و با سرمایه گذاری در آن، از مزایایی مانند کاهش مخاطره، مدیریت تخصصی پرتفوی، نقدینگی بالا و سهولت در امور سرمایه گذاری برخوردار شوند. نامداری (۱۳۸۵) سازوکار اجرایی و عملیاتی این نهاد و ماهیت آن را بررسی

کرده و قراردادهای موجود در آن را مورد کنکاش قرار داده و با اصول و موازین فقهی و حقوقی تطبیق داده است. همچنین جهت اظهار نظر خبرگان، از پرسشنامه و مصاحبه بهره گرفته است. جمشیدی‌فر (۱۳۸۵) بر این باور است که صندوق سرمایه‌گذاری مشترک، به عنوان یک نهاد مالی تا زمانی که دارای مجوز فعالیت از سازمان بورس و اوراق بهادار بوده و در چارچوب مقررات و عملیات تعیین شده فعالیت نماید، مشمول مالیات بر درآمد نیست. مرفوع (۱۳۸۶) به تشریح ساختار و مقررات صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک و انگیزه‌های افراد در تصمیم‌گیری این صندوق‌ها پرداخته و صندوق سرمایه‌گذاری مشترک را راهی کم‌هزینه برای عموم سرمایه‌گذاران دانسته تا بتوانند در پرتفوی‌ای از اوراق بهادار سهام شوند. رسائی‌ان (۱۳۸۶) هزینه‌های انتخاب نادرست را به عنوان بخشی از اختلاف قیمت پیشنهادی خرید و فروش سهام در صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک بررسی کرده است. خادمی‌گراشی (۱۳۸۹) صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک را جانشین پرتفردار سهام معرفی نموده است.

۲. مطالعات مربوط به بررسی فقهی وقف سهام و پول

حب‌الله (۲۰۱۱) برای صحت شرعی و قانونی وقف پول، استدلال‌هایی مانند استناد به اطلاعات و عمومات را بیان می‌نماید. عبدالله بن مصلح الثمالی در مقاله «وقف النقود حکمه...» به طور گسترده دلایل اهمیت وقف پول را ذکر کرده است. لیبیا و همکاران (۱۴۳۰) ضمن تعریف وقف پول و بیان تاریخچه‌ای از آن، ادله محکمی برای صحت وقف پول اقامه نموده‌اند. ولید هویمیل عوجان در مقاله «وقف النقود و صیغ الاستثمار فیه» حبس پول را به عنوان راهکاری جایگزین برای وقف پول می‌پذیرد. هاشمی‌نسب (۱۳۷۷) ناکارآمدی سیستم کنونی اوقاف در ایران را به اثبات رسانده و پیشنهاد کرده که با توجه به گسترش مفاهیم اقتصادی و عدم صحت وقف پول، در موضوع عدم صحت وقف پول بازنگری شود و با ترویج آن، صندوق‌هایی به نام صندوق وجوه وقفی برای رفع مشکل نقدینگی موقوفات ایجاد شود. چیزاکچا (۱۳۸۳) بحثی مفصل پیرامون تاریخچه وقف پول ارائه می‌نماید. سبحانی (۱۳۸۸) در مقاله «وقف طلا و نقره زینتی و مسکوک»، وقف پول را پذیرفته و به واسطه اطلاعات و عمومات بر صحت آن استدلال نموده و بر این باور است که معاملات جدید در صورتی که مخالف اصول نباشد، مورد تأیید شارع هستند. حائری و همکاران (۱۳۸۶) بر این عقیده‌اند که ویژگی تحول‌یافته پول که بیان‌گر ماهیت مثلی آن است، باعث می‌شود که مثل پول جانشین عین پول شود و اصل

پول، در اثر وقف آن، با وجود تغییر عین آن باقی بماند. سعادت‌فر (۱۳۸۶) بر این باور است که بررسی فقهی وقف پول از آن نظر مهم است که برخی از فقها سهام را همانند پول دانسته و آن را کالا تلقی نمی‌کنند؛ بنابراین از لحاظ فقهی حکم سهام همانند حکم پول خواهد بود. صادق‌دبیری (۱۳۸۸) وقف پول را از منظر اسلام جایز دانسته است. کسائی (۱۳۸۴) پیشینه وقف پول را به قرن هشتم میلادی مربوط دانسته و بر این باور است که وقف پول به صورت‌های گوناگون مانند صندوق یا بانک وقف پول قابل تحقق و گسترش است. تفتی (۱۳۸۷) بر این باور است که با توجه به اینکه فقه، وقف را در صورتی صحیح می‌داند که عین موقوفه در اثر انتفاع از بین نرود، فقها در وقف پول، اختلاف نظر دارند؛ اما وقف این دو را به شرط بقای اصل در صورت انتفاع صحیح می‌دانند. نمازی‌فر (۱۳۹۲) ضمن تأکید بر اهمیت مدیریت مالی وقف، مدلی برای تأمین این هدف، پیشنهاد نموده است. مصباحی‌مقدم و همکاران (۱۳۸۸) ضمن بررسی چارچوب قانونی و فقهی وقف سهام و پول، مدلی پویا ارائه داده تا دو نقش حداکثرسازی ثروت واقفان و همچنین بهینه‌سازی تخصیص منابع را، با رعایت محدوده‌های شرع مقدس (از جمله نیت واقفان) با هم انجام دهد. رحیمی (۱۳۸۷) بر این باور است که اهل تسنن به دلیل در اختیار داشتن حکومت و به دلیل رواج وقف پول در سرزمین‌هایشان زودتر از شیعه در خصوص تک‌نگاری‌های پیرامون وقف پول اقدام کرده‌اند.

۳. مطالعات مربوط به صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقفی یا خیرخواهانه

رابرت‌سی‌مرتون^۱ (۱۹۹۲) نحوه نگرش به دارایی‌های وقفی را به دو بخش تفکیک کرده و برای هر حالت دستورالعمل‌های خاصی برای سرمایه‌گذاری بهینه و سیاست‌های مخارج وضع نموده است. مؤمنی (۱۳۷۳) گسترش سنت وقف و تأسیس مؤسسات وقفی در تمامی زمینه‌های مورد نیاز کشور را از ملزومات رستگاری علمی، پژوهشی، فنی و نظایر آن دانسته و سپس برای ارائه مدل، به تاریخچه، اهمیت و روند موقوفات و مؤسسات وقفی در آلمان پرداخته است. بوریس^۲ (۲۰۰۸) به ماهیت این مؤسسات، انواع و اهداف آنها در آمریکا اشاره کرده است.

1. Merton, Robert C.

2. Boris, Elizabet.

عبدۀ تبریزی و همکاران (۱۳۷۹) بر این باورند که در کشورهای اسلامی، وقف اموال سیالی چون پول با اشکال روبه‌رو است؛ درحالی‌که در غرب با رفع ممنوعیت از وقف چنین اموالی، آنها را در صندوق‌های مالی خاص مانند صندوق‌های خیریه به کار می‌گیرند و با استخدام مدیران مالی توانمند، ضمن ارائه خدمات ارزشمند اجتماعی و فرهنگی، ارزش اموال وقف‌شده را حفظ می‌کنند و پیوسته بدان می‌افزایند و بدین‌صورت، نهادی دائمی و خودگردان را در جامعه نهادینه می‌کنند. فرانسیسکا بوگونوی و مایکل اهار^۱ (۲۰۰۴) آثار بخشی و نهادی وقف را در سطح مالی بر تأمین وجه خصوصی در آمریکا بررسی کرده‌اند و به این پرسش پاسخ داده‌اند که آیا گسترش وجوه عمومی، اثر زیادی روی بخش‌های خصوص دارد یا خیر؟

عبدۀ تبریزی (۱۳۸۳) بیشتر سازمان‌های وقفی و خیریه را از نظر سیاست‌های مالی مورد کنکاش قرار داده و سپس به نکاتی ارزنده برای بومی شدن آنها پرداخته است. همچنین وی (۱۳۸۴) عملکرد صندوق‌های وقفی در جهان را بررسی کرده و تجربه صندوق‌های وقفی، ساختار و نظام حاکم بر آن و نقش این نهاد مالی در بازار سرمایه جهانی را بیان نموده است. باجکس و بسینو^۲ (۲۰۰۶) به محدودیت‌های مدیران صندوق‌های وقفی در ارتباط با تخصیص دارایی‌های صندوق به مصارف حال و آینده می‌پردازند. لو کونگ لی، یانگ سان و لی هوای زو^۳ (۲۰۰۶) یک تحلیل مقایسه‌ای بین چین و آمریکا در مورد وقف برای تعلیم و تربیت عمومی انجام داده‌اند و دلایل اینکه چرا بخشش‌های اجتماعی در چین به نسبت آمریکا کمتر است چنین می‌نویسند: ۱. در چین سازمان‌های غیردولتی مستقل به نظم درنیامده‌اند؛ ۲. سیستم کمک‌های اجتماعی کامل و بی‌عیب نیست؛ ۳. هنوز عوامل محدودکننده زیادی در فرهنگ چین وجود دارد.

سیسوانتور^۴ (۲۰۰۷) معتقد است صندوق‌های وقفی افزون‌بر کارا بودن می‌تواند درآمدهای ثابتی را نیز ایجاد نماید. سالاران (۱۳۸۷) ضمن کنکاش مختصر فقهی پول و سهام به امکان تشکیل صندوق‌های وقفی در ایران پرداخته و تا حدودی آثار اقتصادی این نهاد مالی را تبیین

1. Borgonovi, Francesca, Michael O'Hare.

2. Bajoux Besnainou, Isabelle.

3. Kong-Li, Lue, Yang Xuan-Liang, Li Huai-Zu.

4. Dodik Siswanto.

نموده است. عبادی (۱۳۸۸) ضمن اشاره به تجدیدنظر در احکام و روش‌های قدیمی بهره‌وری از وقف، بر لزوم به‌کارگیری روش‌های جدید را یادآور می‌شود. نظریه‌پرداز (۱۳۸۸) ضمن معرفی ویژگی‌ها و بیان کارکرد برخی اوراق بهادار اسلامی (صکوک)، به طراحی و تبیین ساختار صندوق‌های سرمایه با اوراق بهادار اسلامی پرداخته است.

مصباحی‌مقدم (۱۳۸۸) بر اهمیت شکل‌گیری نهاد مالی وقف، به‌عنوان یک مؤسسه غیرانتفاعی تأکید کرده و درصدد اثبات این واقعیت است که این نهاد می‌تواند در تأمین مالی بخش‌های نیازمند دنیای اسلام مؤثر و مفید واقع شود. عبداللطیف مشهور (۱۳۸۹) به بررسی تجربیات وقف در ژاپن، انگلستان و ایالات متحده آمریکا پرداخته و معتقد است این کشورها تجربه‌های گران‌بهایی در مدیریت اوقاف دارند که باید از آنها در اداره بهینه اوقاف اسلامی استفاده کرد. الاسرج (۲۰۱۲) به نقش صندوق‌های وقفی در توسعه اقتصادی پرداخته است.

سوری و همکاران (۱۳۸۳) با توجه به اینکه درآمد رقبات منفعتی متصرفی تقریباً نصف درآمد رقبات منفعتی غیرمتصرفی و هیئت‌امنائی است، پیشنهاد کرده‌اند که مدیریت رقبات وقفی به هیئت‌امنائی محلی سپرده شود و سازمان اوقاف و امور خیریه تنها به امور نظارتی، حمایتی و سیاست‌گذاری کلان در زمینه موقوفات بپردازد. پژوهشگر این سطور نیز در سال ۱۳۹۳ تلاش نمود تا با تصحیح مبانی فقهی وقف پول و سهام و بررسی نحوه عملکرد صندوق‌های وقف در کشورهای اسلامی و غیراسلامی، مدلی بومی-اسلامی بر مبنای فقه شیعه از صندوق‌های وقف ارائه نماید. این مسیر از همان زمان تاکنون پیگیری و در این کتاب به تصویر کشیده شده است.

نوآوری تحقیق

این کتاب، مدلی کاربردی از صندوق‌های وقفی برای اقتصاد ایران ارائه می‌دهد. چون درخصوص طراحی مدل صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف در بازار سرمایه ایران، پژوهش مستقلی انجام نشده است و هریک از پژوهش‌هایی که در پیشینه تحقیق یاد شده به برخی از زوایای تحقیق پرداخته‌اند، می‌توان این پژوهش را که به‌طور منسجم و یکپارچه به‌تمامی زوایای بحث می‌پردازد، نسبت به دیگر پژوهش‌ها گامی جلوتر دانست. ضمن اینکه این کتاب کوشیده تا چالش‌های فقهی و مدیریتی صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک وقف را شناسایی و برای برون‌رفت از آنها چاره‌جویی نماید.

مفاهیم اساسی تحقیق

در این قسمت تلاش شده تا مفاهیم اساسی تحقیق مانند وقف، پول، سهام، وقف پول، وقف سهام، صندوق سرمایه‌گذاری مشترک و صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف به اختصار تشریح شود.

وقف

مصدر ثلاثی مجرد از باب ضَرَبَ يَضْرِبُ، در لغت به معنای حبس است^۱ و در جملاتی همچون زمین برای مساکین وقف شد^۲ همین معنا مورد نظر است؛ چون واقف، ملک را برای مساکین حبس می‌کند. در وقف حیوان و غیر آن نیز وقف به همین معنا آمده است؛ گاه از باب استعمال مصدر و اراده اسم مفعول. به «موقوف» هم وقف گفته می‌شود و در همین معنا، جمع صیغه اوقاف «موقوفات» است. وقف در فرهنگنامه‌ها به معنای ایستادن، ماندن و آرام گرفتن است. با مراجعه به کتب لغوی (فراهیدی، ۱۴۱۰ ق، ص ۲۲۳؛ جوهری، ۱۴۱۰ ق، ص ۱۴۴۰؛ صاحب بن عباد، ۱۴۱۴ ق، ص ۴۶) در ماده وقف درمی‌یابیم که وقف در لغت به دو معنا آمده است: الف. نگاه داشتن و مانع حرکت شدن (معنای متعدی)؛ ب. ایستادن (معنای لازم)؛ مثلاً در لغت گفته می‌شود: وقفت الدابة (حیوان ایستاد) و وقفتها (حیوان را نگه داشتم). تعریف شرعی‌ای که برای وقف کرده‌اند، از معنای متعدی گرفته شده است، نه از معنای لازم، جمع آن نیز اوقاف و وقوف است.^۳

در فقه اسلامی، تعاریف مشابهی برای وقف شده است و به نظر می‌رسد مدرک تمامی آنها، حدیث پیامبر اکرم ﷺ است که فرمودند: اصل را نگه‌دار و ثمره را جاری ساز^۴ (نوری، بی‌تا، ج ۲، باب ۲، کتاب الوقف و الصدقات). بر همین اساس شیخ طوسی وقف را به نگهداری اصل و جریان منفعت تعریف کرده است.^۵ به‌طور کلی وقف نزد فقها، عبارت از این است که شخصی برای رضایت خداوند تبارک و تعالی، مالی را در اختیار دیگران قرار دهد تا آنها از منافع جاری آن بهره‌مند شوند.

۱. وقف الشيء: حبسه؛ وقفها ای حبسها.

۲. «وقف الارض علی المساکین» یا «وقف الارض للمساکین».

۳. برای مطالعه بیشتر ر. ک: ابن منظور، ۱۴۱۴ ق، ج ۹، ص ۳۶۱؛ ابوالحسن، ۱۴۰۴، ج ۶، ص ۱۳۵؛ اصفهانی،

۱۴۱۲ ق، ص ۸۸۱؛ طریحی، ۱۴۱۶، ج ۵، ص ۱۲۹؛ قرشی، ۱۴۱۲ ق، ج ۷، ص ۲۳۶؛ مصطفوی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۳،

ص ۱۸۱؛ واسطی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۲، ص ۵۲۷.

۴. حبس الاصل و سبل الثمرة.

۵. «الوقف تحیس الاصل و تسبیل المنفعة»؛ المبسوط، باب وقف.

وقف با هر تعریفی که در لغت و یا اصطلاح به کار رود در توسعه همه‌جانبه ظرفیت‌های تولیدی جامعه در ابعاد اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، دینی و غیره مشارکت جدی دارد؛ بنابراین می‌تواند در قالب نظریه سرمایه اجتماعی وقف مطرح شود. اساس این نظریه پیشنهادی آن است که نظریه اجتماعی وقف، مبتنی بر سرمایه انسانی (فردی) است که سرمایه اجتماعی (جامعه) را تقویت کرده و در نهایت توسعه انسانی را به دنبال خواهد داشت. بنابراین، در حقیقت وقف، توسعه انسانی نهفته است. البته این توسعه‌ای تک‌ساحتی و یک‌بعدی نیست؛ بلکه به دنبال رشد، تعالی، پیشرفت و توسعه همه ابعاد انسانی در جامعه است (بشیر، ۱۳۹۳، ص ۱۲۲).

اگرچه مفهوم وقف در فرهنگ اسلامی، یک مفهوم اجتماعی است که دارای ابعاد و کارکردهای مختلفی است، اما وقف فراتر از آن، خود یک فرهنگ است که ریشه در اسلام دارد. این مشی از فرهنگ قرآنی (ممتحنه، ۸) و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) اتخاذ شده است. شبکه معنایی وقف در قرآن کریم نشان‌دهنده جایگاه مهم وقف است. شبکه معنایی واژه‌های وقف، نشان از آن است که این کتاب الهی یک مجموعه از ارزش‌های اخلاقی را آورده که با قرار گرفتن در یک نظام یا شبکه خاص قرآنی در ارتباط با دیگر کلمات، توان ایده‌ای نظام‌مند از وقف را فراهم می‌کند. آنچه در شبکه معنایی مورد توجه قرار گرفته است، دو رویکرد مهمی است که مبتنی بر ارزش‌ها و مصادیق است. قرآن کریم، ارزش‌های وقف یا صدقات را تبیین و در همین زمینه به مصادیق آنها نیز اشاره کرده است (بشیر، ۱۳۹۳، ص ۷۰)؛ بنابراین می‌توان در این زمینه به مفهوم اخلاق‌شناسی وقف در قرآن کریم اشاره کرد که شامل انفاق،^۱ محسنین،^۲ سیل‌الله،^۳ حسنه،^۴ صدقه،^۵ ایثار،^۶ باقیات الصالحات،^۷ بخشش^۸ و قرض‌الحسنه^۹ است.

۱. بقره، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۵، ۲۷۴؛ فاطر، ۲۹؛ حدید، ۷؛ آل عمران، ۹۲؛ نساء، ۹۵.

۲. یوسف، ۲۲ و ۵۶؛ قصص، ۱۴؛ عنکبوت، ۶۹؛ آل عمران، ۱۴۸.

۳. بقره، ۱۹۵ و ۲۶۱؛ نساء، ۹۵؛ حدید، ۸؛ توبه، ۴۱.

۴. انعام، ۱۶۰؛ فصلت، ۳۴؛ نحل، ۳۰.

۵. بقره، ۲۶۴؛ توبه، ۱۰۳.

۶. حشر، ۹.

۷. کهف، ۴۶.

۸. لیل، ۵-۷.

۹. مزمل، ۲۰.

پول

آنچه امروزه به‌عنوان پول رایج است با آنچه در گذشته کاربرد داشت، تفاوت دارد (یوسفی، ۱۳۸۰، ص ۸۴). در گذشته پول به‌صورت درهم و دینار و از جنس فلز طلا و نقره بود که فقها به‌طور کلی به آن ثمن می‌گفتند. علامه حلی در تعریف بیع صرف می‌نویسد: صرف، بیع ثمن‌ها با ثمن‌هاست و ثمن طلا و نقره است. مقدس اردبیلی نیز پس از بیان همین تعریف می‌نویسد: ثمن اعم از طلا و نقره مسکوک و غیرمسکوک است. با توجه به تغییر و تحول اساسی که باگذشت زمان در عنصر پول صورت گرفته است، اقتصاددانان اغلب پول را چنین تعریف می‌کنند:

پول هر آن چیزی است که سه وظیفه واسطه در مبادلات، واحد محاسبه و ذخیره ارزش را انجام دهد. تا پیش از مارشال، کارکرد پول به‌صورت ذخیره ارزش، از کارکرد آن به‌صورت واسطه در مبادله بودن مستقل نبود (میرمعزی، ۱۳۸۲، ص ۶۴).

گفتنی است هنگامی که دولت‌ها، در پی بحران‌های پدیدآمده، رابطه میان اسکناس و طلا و نقره را قطع نمودند، پول اعتباری پدید آمد؛ زیرا ارزش پول در دادوستد، فقط اعتباری بود و مانند پول‌های پیشین، در نزد عرف و عقلا، پذیرفتنی می‌نمود. به این‌گونه پول‌ها که پشتوانه طلا و نقره نداشت، پول اعتباری گفته می‌شود که دارای سه نوع است:

الف) پول حکمی: این‌گونه پول را قدرت حاکمیت دولت‌ها، با امضای رئیس‌کل بانک مرکزی و وزیر دارایی یا خزانه‌داری پشتیبانی می‌کند و چون به فرمان و حکم دولت، در پرداخت‌ها به کار گرفته می‌شود، آن را پول حکمی می‌گویند. پول حکمی را دولت‌ها و بانک‌های مرکزی پخش می‌کنند؛ پول‌های کاغذی و سکه‌ای امروز پول حکمی هستند؛

ب) پول تحریری: این‌گونه پول را پول ثبتي، بانکی و دفتری نیز می‌نامند که در نیمه نخست قرن نوزدهم گسترش یافت. این نوع پول با کاهش یا افزایش اعتبار ذخیره قانونی، دگرگون می‌شود؛ با بدهی‌های نگهداری‌شده توسط بانک پخش‌کننده آن پشتیبانی می‌شود؛ از نوع پول درونی محسوب می‌شود؛

ج) پول الکترونیکی: به تازگی افراد به‌جای به‌کارگیری از پول حکمی یا چک، از بانکداری الکترونیکی استفاده می‌کنند و به‌وسیله نشانه‌های الکترونیکی، سپرده‌گذاری یا خرید می‌کنند؛ پول الکترونیکی بده بستان پول حکمی را از حسابی به حساب دیگر آسان می‌کند (احمدوند، ۱۳۸۲، ص ۸۶).

ارزش مبادله‌ای ریال یا پول‌های اعتباری کنونی از دو منبع سرچشمه می‌گیرد: یک منبع قانون و حاکمیت است که ارزش اولیه را با تعریف واحد پول و تعیین عیار به آن می‌دهد و منبع دیگر آن کمیابی نسبی‌اش در برابر تولید ملی است که ارزش ثانویه را با حضور و انتشار خارجی از آن کسب می‌کند. هر چه تولید ملی افزایش یابد، ارزش این پول بیشتر می‌شود و اگر کاهش یابد، ارزش این پول کاهش می‌یابد (توسلی، ۱۳۹۴، ص ۸۶).

بنا بر مطالب پیش‌گفته اقتصاددانان و به دنبال آن حقوق‌دانان تعاریف مختلفی را برای پول ارائه نموده‌اند. برخی با توجه به کارکرد پول آن را تعریف کرده‌اند و برخی دیگر در تعریف پول بیشتر به ماهیت آن توجه کرده‌اند که می‌توان به‌طور خلاصه گفت پول اعتباری چیزی است که ارزش مصرفی ندارد و مالیت و ارزش مبادله‌ای عام آن به‌واسطه پذیرش عموم افراد جامعه به وجود آمده است (داوودی و همکاران، ۱۳۷۴، ص ۱۵).

در کتاب پول در اقتصاد اسلامی، پس از نقد و بررسی تعریف‌های پول، چند تعریف برای پول پذیرفته شده که از این میان دو تعریف زیر به‌خوبی ماهیت پول را بیان می‌کند:

۱. پول چیزی است که بیانگر مالیت مال بوده و خصوصیات شخصی آن از نظر عرف ملغی شده باشد؛
۲. پول عین مالیت مال و مجرد از هرگونه جنبه‌های خصوصی و شخصی اموال است (همان، ص ۱۵).

سهام

از لحاظ نظری مفهوم و ماهیت سهام به‌مانند مفهوم و ماهیت خود شرکت تجاری چندان روشن و واضح نیست و از مباحث ناتمام حقوقی به شمار می‌روند؛ اما در عمل و در بازار سهام، فارغ از مباحث نظری و دانشگاهی مربوط به سهام و حقوق سهامداران، روزانه میلیون‌ها سهم مبادله و دادوستد می‌شود. سهام جمع سهم است و سهم براساس دیدگاه‌های مطرح‌شده بیانگر حق یا امتیاز خاصی برای سهامدار است که در ادبیات حقوقی، حق سهامدار نامیده می‌شود؛ حقی که خود دربردارنده امتیازهای گوناگون از جمله حق برخورداری از سود سالانه سهام، حق حضور و حق رأی در مجامع عمومی شریک، حق اطلاع از مسائل مهم شرکت، حق تقدم و پذیره‌نویسی و خرید سهام جدیدالانتشار است.

تعابیر نویسندگان حقوق شرکت‌ها در توصیف حق سهامدار متفاوت است و از یک حق شخصی و دینی تا یک حق مالکانه نوسان دارد. چنان‌که در مورد رابطه با شرکت و اینکه

سهامداران «حقوقی در شرکت» یا «حقوقی علیه شرکت» دارند تعابیر متفاوت است. مسلم این است که سهام هم در حقوق و هم در عمل و واقعیت امر و در دید عرف به‌عنوان عناصر دارای ارزش اقتصادی و مالیت در حوزه تجارت مدرن، مبادله و دادوستد شده، به وثیقه گذاشته می‌شوند و به ارث می‌رسند (عبدی‌پورفرد، ۱۳۹۱، ص ۱۴۱).

وقف پول

با توجه به روایت نبی مکرم اسلام (احبس أصلها وسبل ثمرتها) و با توجه به تعابیر مختلفی که فقها از وقف نموده‌اند این‌گونه برداشت می‌شود که وقف، حبس کردن عین است؛ به‌نحوی که بیع، هبه، رهن و انتقال به ورثه در آن میسر نباشد. با توجه به این مطلب می‌توان وقف پول را به «حبس النقود وتسهيل منفعة المتمثلة في الأرباح الناتجة عن استثماره» تعریف نمود؛ یعنی وقف پول عبارت از حبس کردن پول و استفاده از سودهای به‌دست‌آمده از آن در سرمایه‌گذاری است (لیبیا، ۱۴۳۰).

برای وقف پول تعریف‌های دیگری نیز شده است، مانند بسیج سرمایه وجوه از طرف اهداکنندگان براساس مدت نامحدود یا ابدی و سرمایه‌گذاری آنان در دارایی‌های مولد که هم منافع از طریق استفاده عین فراهم می‌کند و هم درآمد و عایدی‌هایی در جهت مصارف آینده برای افراد یا گروه‌ها بر اساس خط‌مشی و سیاست در نظر گرفته‌شده توسط اهداکنندگان و دریافت‌کنندگان فراهم می‌کند (سالاری، ۱۳۹۱). به نظر می‌رسد اگر قوام پول، چنان‌که در تعاریف پول نیز بدان اشاراتی شد، به مالیت باشد، می‌توان وقف پول را به تحبیس مالیت و تسبیل منافع آن در جهت اهداف واقفان تعبیر نمود.

وقف سهام

با توجه به اینکه سهام حق یا امتیاز خاصی برای سهامدار است که در ادبیات حقوقی، حق سهامدار نامیده می‌شود، وقف سهام را می‌توان وقف آن حق یا وقف امتیاز خاص سهامدار تعریف نمود. با توجه به مالیت داشتن این حق، می‌توان از وقف سهام، تحبیس مالیت این حق و تسبیل منافع آن در جهت اهداف واقفان تعبیر نمود.

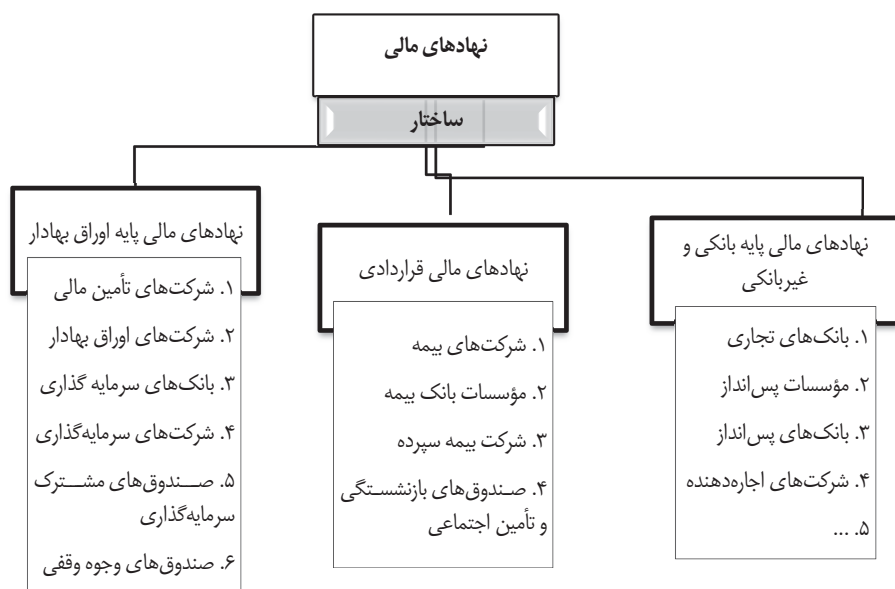
صندوق سرمایه‌گذاری مشترک

این صندوق به‌طور ساده یک واسطه مالی است که به گروهی از صاحبان سرمایه اجازه می‌دهد پول‌هایشان را با هم جمع و طی مدت خاصی آن را سرمایه‌گذاری کنند. در یک بیان دقیق‌تر صندوق سرمایه‌گذاری مشترک^۱ نهاد مالی تخصصی است که با وجوه صاحبان سرمایه، در سبد متنوعی از اوراق بهادار سرمایه‌گذاری کرده و به‌جای آن، واحدهای سرمایه‌گذاری خود را به آنان واگذار می‌کند. هر واحد سرمایه‌گذاری صندوق، نماینده نسبتی از پرتفوی اوراق بهاداری است که صندوق، به نمایندگی از سرمایه‌گذاران خریداری و اداره می‌کند (موسوی و همکاران، ۱۳۸۸، ص ۴).

صندوق سرمایه‌گذاری مشترک وقف

صندوقی است که همه سهام آن، توسط خیرین واقف، به انگیزه رضایت خداوند، خریداری شده و وقف می‌شود و توسط مدیریت یکپارچه، خبره و منسجم در راستای منافع نهاد وقف، اداره شده و عواید آن در راستای پیشبرد اهداف اجتماعی اسلام از تأسیس نهاد وقف، هزینه می‌شود. ساختار نهادهای مالی به سه نوع نهادهای مالی پایه بانکی و غیربانکی، نهادهای مالی قراردادی و نهادهای مالی پایه اوراق بهادار تقسیم می‌شود که صندوق‌های وقفی در این ترکیب در زمره نهادهای مالی پایه اوراق بهادار هستند (مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۶۶). نمودار زیر جایگاه صندوق وقف و همچنین صندوق‌های سرمایه‌گذاری مشترک را در ترکیب ساختار نهادهای مالی نمایش می‌دهد:

1. Mutual Fund.

منبع: مجتهد و حسن‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۶۶

مؤسسات خیریه اموال دریافتی را گاه به صورت مستقیم در خدمات هزینه می‌کنند و گاه اقدام به تأسیس صندوق وقفی می‌کنند. با توجه به اینکه تراست^۱ ترتیبی است که در آن دارایی شخص یا اشخاصی با هدف مشخص، توسط شخص یا اشخاص دیگری نگهداری می‌شود و منافع آن با توجه به نوع تراست به شخص یا اشخاص معین (تراست اختصاصی)^۲ و یا به عامه مردم (تراست عمومی)^۳ می‌رسد، می‌توان مؤسسات خیریه و صندوق‌های وقفی را از نوع تراست‌های عمومی دانست.

صندوق‌های وقفی یکی از انواع شرکت‌های سرمایه‌گذاری است که به وقف و امور خیریه به عنوان سرمایه‌گذاری توجه کرده و سعی در استفاده از عایدات سرمایه‌های وقفی دارند. به عبارتی این صندوق‌ها، بر وجوه دریافتی از مؤسسات خیریه، سرمایه‌گذاری کرده و عایدات آن را به مؤسسات تحویل می‌دهند تا صرف اهداف خاص مؤسسه شود. گاه این صندوق‌ها توسط خود

1. Trust.

2. Private Trust.

3. Public Trust.